

Села Савенец		
Василь Яковлев сын Молека	26	—
Жена его Парасковия	—	20 [арк. 704] //
Дети их Пелагия	—	1
Марина	—	5
Брат его Семен Молока	18	—
Жена его Домникия	—	17
Деты их Григорий	4	—
Логин	1	—
Означенных Малекоев отец Яков Иванов	48	—
Жена его Агафия	—	46
Дочь их Марина	—	6 [арк. 704 зв.]

ДАОО. – Ф.1. – Оп.220. – Спр.6 за 1808 р. – Арк.704-705.

Таким чином, можна говорити про виконання даного плану переселення, оскільки із запланованих 25000 за три роки на землі Чорноморського війська перейшли 19791 малоросійських козаків, а в майбутньому очікувалося прибуття останніх 5264 чоловіків. Такі результати можна пояснити зацікавленістю уряду у козаках як військовослужбовцях та охоронцях прикордонних території, а також їх кращим матеріальним становищем (порівнянно із державними селянами). Крім цього, малоросійські козаки мали подолати значно меншу відстань, ніж селяни внутрішніх російських губерній – це також було суттєвою складовою успіху. Переселення 25000 малоросійських козаків було одним з найбільш результативних заходів, здійснених російським урядом на землях Південної України і Чорномор'ї в першій половині XIX ст.

Viktoria Lykova

The Little Russian Cossacks' migration to the Black Sea army lands at the beginning of the XIX c.

In the article the author considers campaign of migration of Little Russian Cossacks group to the South Ukraine, carried out by the government of Russian Empire in the beginning of the XIX century.

УДК 355.48(47:560)“1828/1829”

Олександр Кухарук

РОЗМІЩЕННЯ РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬК У ФОРТЕЦІ СІЛІСТРА ПІСЛЯ РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1828-1829 РР.

У статті на основі архівних й опублікованих документів досліджуються обставини, що зумовили залишення російської залоги у фортеці Сілістра після російсько-турецької війни 1828-1829 рр.

Період російсько-турецької війни 1828-1829 рр. та її наслідки не обділені увагою дослідників, як з теренів зниклих імперій-учасниць, так

і з боку більш-менш нейтральних фахівців. В той самий час складно знайти конфлікт у ХІХ ст., який викликав би стільки котраверсійних суджень, як за характером, так і за результатами. Це відноситься і до спогадів безпосередніх учасників подій, і до досліджень проведених на різних етапах розвитку Європи. Дозволимо короткий перелік найбільш показових із них¹¹⁴.

Обставини формування даної ситуації в історіографії досить детально виклав М.М.Шевченко, виходячи з особливостей джерел внутрішньої політики часів Миколи І, в зв'язку з ідеологічною заданістю оцінок внесених в суспільну думку домінуючою ліберальною та соціалістичною історіографією¹¹⁵. Однак, крім вказаних факторів, для існування значної розбіжності в поглядах сучасників та дослідників на війну 1828-1829 рр., її політичні наслідки – існує ціла низка об'єктивних обставин. Досить часто об'єктивність досліджень залежить від того більшою чи меншою мірою брались дані обставини до уваги сучасниками та істориками. На нашу думку, перш за все, варто враховувати зміну позицій російського уряду в Східному питанні саме в часи конфлікту. Особливо це стосується стратегічного планування, характеру бойових дій та їхньої мети, безпосередньо-очікуваних результатів війни, їхніх закріплень в системі міжнародних угод.

Вступаючи на престол Микола І наступним чином сформулював свою позицію: “Брат мій заповів мені вкрай важливі справи, і найважливіша з них [справ] – Східна... Я неодмінно маю покласти край цій справі”¹¹⁶.

Вказана принципова позиція простежується протягом всього правління Миколи І. Однак погляд, яким має бути “закінченна ця справа”, суттєво змінився за досить короткий проміжок часу. Вже в серпні 1829 р. пройшов етап підготовчої діяльності, а 4 вересня 1829 р. відбулось перше засідання особливого Таємного комітету. Ще в підготовчій фазі робота комітету під головуванням графа Кочубея, а потім самого Миколи І, розпочалась з вивчення пропозицій віце-канцера Нессельроде. Була доведена до уваги комітету і записка президента Греції графа І.Каподістрії, який пропонував створити на територіях європейської Туреччини конфедерацію п'яти християнських держав з центром в

¹¹⁴ Наприклад: Мольтке Г.К. Русско-турецкая кампания в Европейской Турции 1828-1829 гг. – СПб., 1876; Епанчин Н. Очерк похода в Европейскую Турцию – Ч.1-2. – СПб, 1906; Муравйов Н.Н. Русские на Босфоре в 1833 г. – М., 1869; Кизиветтер А.А. Словянство в начале ХІХ в. и Россия в царствование Николая І // Книга для чтения по истории Нового времени. – Т.4. – М., 1914 – Ч. 2.; Тэйлор А.Дж. Борьба за господство в Европе. – М., 1958; Киняпина Н.С. Внешняя политика России в п/п. ХІХ в. – М., 1963; Ляхов В.А. Русская армия и флот в войне с оттоманской Турцией 1828-1829. – Ярославль, 1972; Шеремет В.И. Турция и Андрианонопольский мир 1829 г.: из истории Восточного вопроса. – М., 1975; История внешней политики России первой половины ХІХ в. – М., 1995; Kagan F.W The military reforms of Nicholas I. The origins of the modern Russian army. – New-York, 1999; Айрапетов О.Г. Внешняя политика Российской империи (1801-1914). – М., 2006; Россия и Турция: 500 лет соседства: Тематический номер // Родина. – М., 1998. – № 5 – 6.

¹¹⁵ Шевченко М.М. Историческое значение политической системы императора Николая І: к новой точке зрения // ХІХ век в истории России: Современные концепции истории России ХІХ века и их музейная интерпретация // Труды ГИМ. – Вып. 163. – М., 2007. – С. 281 – 302.

¹¹⁶ Татищев С.С. Внешняя политика Николая І. – СПб., 1887. – С. 137 – 138.

Константинополі, що мав отримати статус “вільного міста”. Саме рішення фактично було підготовлено ще в серпні, до спільних засідань комітету. Відповідно воно заздалегідь стало відомо І.І.Дібічу. Умови Адріанопольського миру, продиктовані Османській імперії 2 вересня 1829 р., майже повністю збігалися з інструкціями Таємного комітету, остаточно виробленими вже під час його засідань, хоча вони надійшли в ставку І. І. Дібіча лише в середині вересня. Базовою посилкою цих рішень стала одностороння думка членів особливого Таємного комітету, що вигоди збереження Османської імперії в Європі перевищують можливі дивіденти для Росії в разі її ліквідації. Відповідно – розвал Османської імперії не відповідав інтересам Росії, але якщо Туреччина буде руйнуватись – Російська імперія мала, перш за все, піклуватись, щоб ніхто її не випередив в зоні Чорноморських проток¹¹⁷.

Важливим елементом у здійсненні контролю за політикою Османської імперії, стала вимога у виплаті компенсацій та контрибуцій передбачена статтями 8-9 договору. Вони загалом оцінювались в суму 11,5 млн. голландських червонців (гульденів). Залишення турецьких територій російськими військовими узгоджувалось з графіком виплат. До остаточного розрахунку Росія зберігала управління Молдовою і Волощиною та фортецею Сілістра¹¹⁸.

Якщо зміни в зовнішньополітичному положенні та війна в Польщі, досить швидко примусили вивести російські війська з-за Дунаю, то в Сілістрі вони залишились на більш-менш тривалий час. Фінансові розрахунки, які врешті-решт були спрощені для Османської імперії, на цей фактор вплинули опосередковано.

Згідно з стратегічними планами кампанії 1829 р., саме Сілістра розцінювалась як ключовий пункт, база всіх операцій на Балканах, навіть враховуючи блокаду Босфору Чорноморським флотом. Хоч саме панування на Чорному морі бралось за основу при плануванні кампанії 1828 р.¹¹⁹

Вплив Сілістри, як стратегічного пункту на ситуацію в Подунав'ї та все Північне Причорномор'я чудово розуміли в Османській імперії. Так, починаючи з 1593 р. в адміністративному поділі Порти з'явився Сілістринсько-Очаківський еялет, до території якого відносилась до кінця XVIII ст. значна територія сучасної України (від гирл Дунаю до Дніпра)¹²⁰. Саме для оборони Сілістри султанський уряд задіяв у 1828-1829р р. основні контингенти задунайських козаків, здебільшого тих, хто дотримувався протурецької орієнтації¹²¹.

¹¹⁷ Зайончковский А.М. Восточная война 1853-1856 гг. – Т.1. – СПб., 2002. – С. 216 – 222.

¹¹⁸ Див. Фадеев А.В. Россия и восточный кризис 20-х годов XIX в. – М., 1958; Шеремет В.И. Турция и Андрианонопольский мир 1829 г.

¹¹⁹ Епанчин Н. Очерк похода в Европейскую Турцию. – Ч.2. – СПб., 1906. – С. 27-63.

¹²⁰ Иналджик Г. Османська імперія. Класична доба 1300-1600. – К., 1998. – С. 116-117; Серета О. Ханська Україна в адміністративній структурі Сілістринсько-Очаківського еялету // Чорноморська минушина: Зб. наук. пр. – Вип. 3. – Одеса, 2008. – С. 57-72.

¹²¹ Бачинська О. Козацтво в “післякозацьку добу” української історії (Кінець XVIII-XIX). – Одеса, 2009. – С. 138-143.

Вкрай важливу роль в очах військового командування в ХІХ ст. відіграв господарський фактор. Враховуючи проблеми військової логістики існувало питання переміщення стратегічних запасів, підготовлених для кампанії за Дунаєм. Саме Сілістра стала ключовим пунктом, у зв'язку з економією на дорогих транспортних видатках. Обставина дуже актуальна через складну фінансову ситуацію в Росії початку 1830-х рр.¹²²

Загалом, зберігаючи Сілістру, російська армія, з одного боку, наближала операційний базис до Чорноморських проток практично наполовину, з іншого – нівелювала дві з трьох стратегічних перешкод, що традиційно прикривали від неї Балкани: власне річку Дунай, яку Г.Мольтке вважав ровом фортеці Балкани; фортечний гласіс-систему турецьких фортець по Дунаю і за ним. Отже, лишалась одна стіна – власне Балканський хребет¹²³.

Утримання Сілістри також узабезпечувало систему етапних доріг у князівствах з відповідними продовольчими запасами. В той самий час утримання доріг і фортеці практично нічого не коштувало російській казні, оскільки здійснювалось за рахунок васальної данини князівств Османської імперії, та списувалось з суми боргу.

Стратегічна роль фортеці проявилась досить швидко, вже під час кризи 1833 р. Діючи в руслі рішень особливого Таємного комітету російський уряд направив в Царград генерал-лейтенанта Н.Н. Муравйова з особливою місією. В бойову готовність привели Чорноморський флот. Одночасно генералу П. Д. Кисельову доручили сформувати 25-тисячний Береговий корпус. Авангард корпусу мав скласти загін, основу якого становили 6 батальйонів залоги Сілістри. Одночасно, з частин 26-ї піхотної дивізії в Одесі та Криму мав формуватись окремий Десантний загін чисельністю до 10 тис. чоловік. Значною мірою російський уряд блефував. Чорноморський флот зміг трьома ешелонами доставити на Босфор лише 8 піхотних батальйонів з мінімальним обозом. Прикрити Константинополь від Єгипетських військ за підтримки флоту вони могли, але для маневрування десант мав не більше 6 тисяч реально боєздатних вояків. Варто враховувати що позбавлені штатного обозу та підтримки кавалерії, новосформовані частини десанту, виділені з 2-х бригад 26 піхотної дивізії, могли віддалятися від побережжя максимум на півтора-два переходи¹²⁴.

Навіть теоретично, Десантний загін на Босфорі отримував підтримку авангардом Берегового корпусу сформованого в Сілістрі П.Д. Кисельовим, не раніше ніж через 1,5-2 місяці. До складу авангарду увійшли лише 6 батальйонів і 2 козацьких полки при 12 гарматах. За ним поешелонно мала виступати 14 піхотна дивізія з частинами посилення. Інших боєздатних частини у Північному Причорномор'ї Росія не мала. Реально через

¹²² Російський державний військово-історичний архів (далі – РДВІА). – Ф.38. – Оп. 4. – Спр. 302. – Арк. 1-6.

¹²³ Мольтке Г.К. Русско-турецкая кампания в Европейской Турции 1828-1829 гг. – С. 38-43.

¹²⁴ Смотр русских войск при Хункиар-Искелессии 15.04 сего года // Военный журнал. – 1833. – №4. – С. 129-142; Муравйов Н.Н. Русские на Босфоре в 1833 г. – М., 1869. – С. 47-48; Ставраки М.И. Русские на Босфоре в 1833г // Русская старина. – 1884. – Т.43. – С.363-368.

відсутність необхідного обозу, навіть війська із Сілістри, могли рушити значно пізніше планованого терміну¹²⁵.

Микола I та його оточення чудово розуміли ситуацію, але свідомо йшли на ризик. Вони сподівались на потужну репутацію Росії на Сході та в Європі, розраховували на посилення позицій в Османській імперії. Ризик виправдовувався й тим, що саме в 1832 р. відбувалося широкомасштабне реформування сухопутних військ. Під час якого крім структурних реформ проваджувалось пересування армійських частин у небачених досі масштабах, навіть, порівнянно з війною 1812–1814 рр. Зовнішньополітичний блеф затінював тимчасову військову слабкість країни¹²⁶.

Продемонструвавши своє значення в подіях 1833 р., та з огляду на хід військової реформи, фортеця Сілістра значно підвищує свій пріоритет в очах керівництва. В штабі П.Д.Кисельова досить швидко готують пропозиції, що проходять відповідні владні інституції. Після імператорського затвердження “Проект положения о войсках находящихся в крепости Силистрия и на военно-этапной дороге через Молдавию и Валахию” набуває чинності 14 травня 1834 р.¹²⁷ На момент прийняття положення військові частини на півдні України вже переформувалися згідно з новим штатом. Вони об’єднуються в складі 5-го піхотного корпусу¹²⁸.

Згідно з новим штатом Сілістру, змінюючись через півроку, мали займати Єгерські полки. У травні 1834 р. у фортеці розміщувався Єгерський полк 17-ї піхотної дивізії. Відповідно до нових штатів він формувався у чотирибатальйонному складі. Артилерійську підтримку полку забезпечувала легка артилерійська батарея 17-ї артилерійської бригади, загалом 8 польових гармат та 220 артилеристів. Для пікетів, естафет, мобільної підтримки до кріпосної залоги увійшли Донські козацькі полки № 40 і 42. Вони нараховували близько 1110 козаків.

Для забезпечення рухливості військ, підвищення їх автономності при фортеці формувався транспортний парк з 150 пароволових і 50 парокінних фур. У мирний час його зайняли перевезенням залишків військового майна та запасів у районі Сілістри¹²⁹.

Виходячи з досвіду 1833 р., в разі політичної кризи в Османській імперії, з залоги Сілістри без проблем виділявся досить потужний загін із трьох родів зброї, чисельністю до 6000 осіб. Завдяки додатковим обозам він мав можливість рушити для зайняття проходів через Балкани або вирішення інших завдань, навіть не очікуючи підкріплень з Росії.

До підходу підкріплень зі складу 5-го піхотного корпусу, що забезпечувався запасами на етапній дорозі, чи в разі доставки їх кораблями Дунайської флотилії, у фортеці залишалась достатня кількість військ для охорони, а за необхідності і захисту. До їх числа належали:

¹²⁵ Муравйов Н.Н. Русские на Босфоре в 1833 г. – С. 188 – 196, 306–316.

¹²⁶ РДВІА – Ф 38. – Оп.4 – Спр. 9. – Арк. 2-28; Спр 22. – Арк 1-96 зв.; Расписание войск на 1833 г. – СПб., 1833. – Арк.1–8; Кухарук А.В. Реформирование армии правительством Николая I в 1830-е годы // Русский сборник. – Вып. VII. – М., 2009. – С. 191–205.

¹²⁷ Проект положения о войсках находящихся в крепости Силистрия и на военно-этапной дороге через Молдавию и Валахию. – СПб., 1834. – С. 1–59 (Далі – “Положення”).

¹²⁸ РДВІА. – Ф.38. оп 4. – Спр 302. – Арк. 14–2; 43–47.

¹²⁹ “Положення...”. – С. 1–3, § 1; § 2, пункт В.

- 1) 1 ½ роти гарнізонної артилерії зі складу 10-ї Гарнізонної артилерійської бригади;
- 2) посилена рота Кишинівського гарнізонного батальйону;
- 3) рухома інвалідна рота № 40;
- 4) військово-робітнича рота № 27;
- 5) тимчасово-зведена рота;
- 6) команда Дунайської флотилії та інші допоміжні частини.

Таким чином, у фортеці залишилось понад 1500 чинів з потужною артилерією¹³⁰.

Попри свою важливість фортеця Сілістра мала суттєвий недолік – “шкідливий клімат”. Через це значну увагу звертали на харчування та розміщення військ. Утримання солдат передбачалось за посиленою закордоною нормою. Крім додаткового харчування, за рахунок полкових сум, він мав отримувати харчі в розрахунку на місяць: муки – 2 четверики, круп 1 ½ гарнця, м'яса 15 фунтів, солі 2 фунти, горілки 12 6/7 чарки (чарка 125 гр), оцет і перець в пропорції¹³¹. Автори “Положення” обґрунтували економічну вигідність утримання гарнізону Сілістри, особливо при обмінному курсі 1 червонець = 31 ½ лева. Здебільшого, з князівств, за рахунок продовольства військ визискувались кошти за вигідними довідковими цінами. Це було двічі вигідно, бо війська використовували старі запаси круп і муки з війни 1828-1829 рр. Самих круп мало вистачити до 1839 р. В інших випадках, перш за все, м'ясо, дрова та сіно поставлялись натурою, за цінами вигідними військам. Стосовно поставок м'яса застосовувалась наступна схема. В рахунок податків османському уряду, м'ясо з князівств поставлялось російським військам у “живому” вигляді на весь рік. Термін поставок визначався лише з 15 червня по 1 грудня 2-х місячними порціями¹³². Оскільки війська користувались правом безкоштовних пасовиськ, то кожна голова худоби приносила додатково від 7 до 10 пудів м'яса, вартість якого йшла в “економічні суми”. Тобто війська отримували додатково 28-40 левів прибутку за голову худоби. Поряд з поточним утриманням військ, князівства мали забезпечити натуральний запас продуктів у фортеці Сілістра для залоги 7895 осіб на півроку, запас харчів для маневрового загону на той самий термін¹³³. Одночасово готувались запаси для руху військ етапною дорогою.

На шляху від кордонів Російської імперії до Сілістри, виходячи з правила триденного “носимого” запасу харчів на солдата, готувалось 5 магазинів у стратегічних пунктах етапної дороги. Сама дорога удтримувалась за рахунок князівств. Етапи з відповідними складами та обслуговуючим персоналом розміщувались: 1) монастир на околиці Ясс; 2) Бирлад; 3) Фокшани, крім цього тут розгортався шпиталь на 150 ліжок; 4) Бузео; 5) Калараш. Тут складались запаси харчів та ресурси: борошно, крупа, горілка, сіно, зерновий фураж, дрова тощо. Ними мав забезпечуватись форсований марш посиленої піхотної дивізії на Сіліс-

¹³⁰ Там само. – Гл. I, § 1, № 3–8.

¹³¹ “Положення...”. – С. 9–10.

¹³² Там само. – С. 12–19.

¹³³ Там само. – С. 8, 17, 28–37, 59.

тру та її повернення. Таке розміщення запасів дозволяло здійснювати рух військ без обозів. В XVIII – XIX ст. саме тривале та вартісне формування обозу за штатами військового чину затримувало пересування військ¹³⁴.

Утримуючи фортецю Сілістру 1831-1836 рр., коли Оттоманська Порта перебувала в стані гострої кризи, російський уряд мав надійну операційну базу для швидких дій на Балканах, а в разі потреби і для руху Берегового корпусу на Босфор. Відносна стабілізація політичної ситуації в Османській імперії, яка все ж залишилась ослабленою, вважалась урядом Миколи I, як така, що відповідає інтересам Російської імперії. В умовах відносно стабільної Османської імперії середини 1830-х рр., питання її розділення іноземними країнами здавалось знятим з порядку денного. Саме ця обставина та перехід уряду Росії до нової стратегії в Східному питанні і вплинули на відмову Росії від зайняття Сілістри й прийняття рішення про її дочасну евакуацію.

Oleksandr Kuharuk

Russian regiment in fortress of Silistra after Russian-Turkish war 1828-1829

In this article on the base of archive and published documents there have been investigated the circumstances which caused the settlement of Russian regiment in fortress of Silistra after Russian-Turkish war 1828-1829.

УДК 94(477.7)

Марина Міц

РЕКРУТСЬКА ТА ЗЕМСЬКІ ПОВИННОСТІ МАЛОРОСІЙСЬКОГО КОЗАЦТВА в першій половині XIX ст. (за “Сводом законов Российской империи”)

У статті на основі “Свода законов Российской империи” надано характеристику правового статусу козацтва щодо виконання земських і рекрутської повинностей у першій половині XIX ст. Зокрема, значну увагу приділено питанням юридичного санкціонування та розвитку цих повинностей, проаналізовано їх види, процеси реалізації, форми й обсяги виконання.

Історія українського козацтва належить до тих періодів вітчизняної минувшини, що є цікавими не лише для науковців, а й мало не для кожного пересічного громадянина. Питання виникнення, становлення та розвитку козацтва як стану, їх побуту, традицій і подвигів завжди перебували в полі зору дослідників і науковців. Однак, традиційно історія козацтва нерозривно пов'язувалася з періодом існування Запорозької Січі та Гетьманщини, а подальші, не менш цікаві трансформації стану залишилися поза увагою істориків. Зокрема, на сьогоднішній день практично не вивченим залишається правовий статус козаків кінця XVIII – XIX ст.

¹³⁴ Там само. – С.6–7, 38–40, 52–53.